

Katarzyna Kwiatkowska
Maria Magdalena Kwiatkowska
Paulina Markowicz
Instytut Psychologii
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Zachowania transgresyjne a uwarunkowania osobowościowe

Wprowadzenie

Czy skłonność do zachowań związanych z przekraczaniem swoich możliwości jest związana ze strukturą osobowości? Które z zachowań transgresyjnych są najsilniej powiązane z poszczególnymi cechami osobowości? Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba znalezienia odpowiedzi na wyżej postawione pytania poprzez szczegółową analizę związku ośmiu typów zachowań transgresyjnych (Ślaski, 2010; 2012) z cechami osobowości z modelu Wielkiej Piątki (Costa, McCrae, 1992; Goldberg, 1992). Przedmiotem analiz były także relacje typów zachowań transgresyjnych z cechami osobowości Wielkiej Piątki w kontekście uwarunkowań związanych z płcią.

1. Teoretyczne podstawy badań

1.1. Koncepcja transgresyjna człowieka

W esejach „O człowieku wielowymiarowym” Kozielecki (1988), odwołując się do modelu interakcyjnego, zwraca uwagę na to, że ludzie są w nieustannej interakcji, a działania przez nich podejmowane są modyfikowane zarówno przez środowisko wewnętrzne (tj. osobowość), jak i zewnętrzne (tj. otoczenie, społeczeństwo; Szewczyk, 2014). Człowiek i jego działania były nie tylko przedmiotem zainteresowania Kozieleckiego, ale także stały się inspiracją do stworzenia innego, niż mu znane, opisu zachowań społecznych. Bazując na atawistycznej koncepcji społeczeństwa (Kaiser, 2009), Kozielecki (2004) zakłada, że człowiek „i jego organizacje są sprawcami (...), którzy nieustannie podejmują nawykowe działania normalne i innowacyjne działania transgresyjne” (tamże, s. 20) – stanowi to punkt wyjścia dla koncepcji transgresyjnej człowieka.

Koncepcja transgresyjna człowieka oparta jest przede wszystkim na działaniach celowych, zwanych inaczej zachowaniami transgresyjnymi. Działania celowe wyrażają się w aktywnościach bezpośrednio regulujących zachowanie – decydują więc o tym, jakie sytuacje są dla jednostki mniej istotne, a jakie ważne (Kozielecki, 1987). W kontekście społecznym owe działania pomagają w formułowaniu celów (Kozielecki, 2001; 2004). Cele zaś pośredniczą w doborze strategii i metod pracy, wyznaczając przy tym siłę motywacji (Kozielecki, 1987; 2004; Studenski, 2005).

Działania transgresyjne (Kozielecki, 1985; 1987), ujmowane są przez autora koncepcji jako zdolności do przekraczania własnych osiągnięć i możliwości. Mechanizm podejmowania tych działań wiąże się z czynnikami motywacyjnymi i poznawczymi. Zarówno źródła tych czynników, jak i podłoża podejmowanych działań, szukać należy w środowisku wewnętrznym i zewnętrznym jednostki (Szewczyk, 2014). Szczególną rolę odgrywa motywacja – element istotny dla podjęcia i określenia siły działania – a dokładniej motywacja hubrystyczna, która jest wewnętrzną siłą kierującą człowieka do rozwoju, poprzez podejmowanie nowych celów, ponad granice własnych możliwości (Kozielecki, 1987). Motywatory mają ukierunkowywać jednostki do rozwoju, zdobywania kolejnych osiągnięć, a w konsekwencji do podejmowania następnych aktywności o charakterze transgresyjnym (Kozielecki, 1985; 2004; Ślaski, 2010).

Istotne znaczenie dla zrozumienia koncepcji ma badanie zależności między celem a ostatecznym wynikiem działania, ponieważ daje ono szansę lepszemu zrozumienia człowieka jako sprawcy (Tański, 2016). Kiedy między tymi parametrami występuje zgodność – ludzie osiągają sukces, a gdy istnieje rozbieżność doznają niepowodzenia (Kozielecki, 1987; 1988). Określone reguły pozwalają wybrać kierunek działania umożliwiający osiągnięcie celu – takie jak m.in. strategia subiektywnie oczekiwanej użyteczności, która zaleca wybór działania pozwalającego połączyć to, co możliwe do osiągnięcia, z tym, co jest dla jednostki wartościowe (Kozielecki, 1987; 1988; Tański, 2015; 2016).

Rezultaty działań celowych są z reguły wielowymiarowe – mogą zawierać zarówno wartości pozytywne, jak i negatywne. Ponadto człowiek nie jest też w stanie przewidzieć, co nastąpi po podjęciu określonej decyzji. Według Kozieleckiego (1987) zarówno złożoność, jak i niepewność to najważniejsze cechy działań celowych – transgresyjnych i obronnych. Zadaniem działań ochronnych (inaczej zachowawczych) jest skłonność do podtrzymania „dotychczasowego stanu rzeczy” (Kozielecki, 1987, s. 43), zdobywania typowych dla siebie wartości duchowych lub też materialnych, które mają na celu zapewnienie równowagi w funkcjonowaniu. Zachowania transgresyjne z kolei związane są z wychodzeniem

„poza” to, kim jednostka jest i co posiada. Warto jednak zaznaczyć, iż nie każde wyjście „poza” należy do zbioru zachowań transgresyjnych – nie można do niego zaliczyć np. zmian losowych i przypadkowych, ponieważ nie są to działania celowe; o działaniach transgresyjnych mówi się zatem nawet w sytuacji, gdy działania ukierunkowane na przekroczenie aktualnych granic podmiotu zakończą się niepowodzeniem (Kozielecki, 1987; 1988; 2001; 2004).

1.2. Cztery rodzaje transgresji a działania ochronne

Człowiek, aby funkcjonować w świecie, potrzebuje pewnych wartości, których deficyt powoduje rozdźwięk między stanem aktualnym, a tym pożądanym (Tański, 2005a). Występuje wówczas napięcie motywacyjne, a jednostka zaczyna poszukiwać wartości, które zredukują stan napięcia i dadzą satysfakcję. Kozielecki (1987) opisuje w swojej koncepcji to zjawisko jako tak zwane działania ochronne, które dzielą się na czynności zapobiegające utracie wartości oraz takie, których celem jest ograniczenie odczuwanego deficytu.

W opozycji do działań ochronnych Kozielecki (1987) wyróżnia cztery główne rodzaje transgresji, bazując na treściowym charakterze poszczególnych celów jednostkowych: (1) działania „ku sobie” (inaczej autokreacyjne), które dotyczą wszelkiego rodzaju samokształcenia, autorozwoju, tworzenia swojego wizerunku według indywidualnych preferencji; (2) działania „ku symbolom” (inaczej symboliczne lub indywidualne), które polegają na tworzeniu nowej wiedzy w rozmaitych dziedzinach kulturalnych lub naukowych (Ślaski, 2010), mogą dotyczyć także „nowych niekonwencjonalnych konstrukcji myślowych i wyobrażeniowych, oraz rozszerzaniu osobistej wiedzy o świecie zewnętrznym” (Wróblewska, 2015, s. 164); (3) działania skierowane „ku rzeczom”, które są ukierunkowane na praktycyzm i świat zewnętrzny, ich celem jest poszerzenie perspektyw czasowych, rozprzestrzenienie się terytorialne i pozyskiwanie zasobów materialnych; oraz (4) działania skierowane „ku innym”, które bazują na poszerzaniu sprawowania kontroli nad innymi ludźmi, poszerzeniu zakresu własnych wolności (Kozielecki, 2001; Wróblewska, 2015; Szczerska, 2014; Ślaski, 2010).

Aktywności ochronne, stanowiące odrębną grupę działań, regulowane są zasadami wyznaczanymi przez prawa homeostazy, stąd odgrywają istotną rolę w procesie adaptacji do środowiska (Tański, 2016); zaś zachowania transgresyjne determinują prawa wzrostu (osiągnięcie celu nasila motywację do podejmowania aktywności typu „poza”). Działania ochronne związane są z wczesnymi procesami ewolucyjnymi człowieka, a ich ukształtowanie wymaga znacznie więcej czasu niż

kształtowanie się zachowań transgresyjnych, pojawiających się w późniejszych okresach rozwojowych (Kozielecki, 1987; Tański, 2015). Wymogiem dla pojawienia się aktywności transgresyjnych jest zdobycie pewnego doświadczenia poznawczo-społecznego, osiągnięcie przez jednostkę wysokiego poziomu rozwoju funkcji psychicznych (Trempeła, 2011), a co za tym idzie odczucie określonych emocji (Ślaski, 2010; 2012). Zachowaniom ochronnym częściej towarzyszą uczucia negatywne, takie jak np. lęk przed utratą schronienia (Tański, 2005b), a nie jak w przypadku zachowań transgresyjnych, gdzie bardziej znaczącą rolę odgrywają uczucia pozytywne, takie jak nadzieja związana z przekroczeniem granic dotychczasowych osiągnięć bądź duma z realizacji stawianych wcześniej celów (Wróblewska, 2015; Ślaski, 2012).

1.3. Pomiar zachowań transgresyjnych

W zakresie psychologicznego pomiaru zachowań transgresyjnych funkcjonują dwa narzędzia: (1) *Skala Transgresji* autorstwa Studenskiego pozwalająca na pomiar jednego wymiaru, a w ramach niego czterech czynników: „nastawienie na dominowanie nad innymi”, „innovacyjność wykorzystywana w projektowaniu nowych rozwiązań”, „motywacja do wzbogacania kompetencji” i „odwaga w podejmowaniu nowych zadań” (Studenski, 2006; Dakowicz, 2015); (2) kwestionariusz *Lista Zachowań* (LiZa) autorstwa Ślaskiego (2010; 2012), który jest oparty o koncepcję Kozieleckiego i dotyczy różnych „sfer przekraczania własnych możliwości” (2010, s. 405). Narzędzie do pomiaru zachowań transgresyjnych zaproponowane przez Ślaskiego (2010) charakteryzuje się wysoką trafnością i rzetelnością pomiaru, a także uwzględnia szeroki obszar funkcjonowania i realizowania się zachowań jednostki.

Kozielecki (1985; 1987; 2001) dzieli zachowania celowe według rozmaitych kryteriów, mnożąc tym samym różne typologie, stąd jeden typ transgresji może przynależać do kilku typologii jednocześnie. Różne podziały związane są głównie ze stale dopracowywaną koncepcją w ciągu życia autora. Propozycja Ślaskiego (2010) porządkuje działania jednostki w oparciu o sfery przekraczania własnych granic – w wyniku przeprowadzonych badań sformułowano trzy główne kategorie zachowań: (1) transgresyjne konstruktywne (pozytywne); (2) transgresyjne destruktywne; oraz (3) zachowania ochronne. Ponadto w ramach zachowań transgresyjnych wyróżnia się następujące sfery przekraczania własnych możliwości, które podlegają pomiarowi przez kwestionariusz *LiZa*: (1) transgresję zawodową, która wiąże się doskonaleniem w sferze zawodowej, tj. rozwiązywaniem problemów w pracy niezależnie od ograniczeń lub trudności, podejmowaniem ryzyka, chęcią odnoszenia

sukcesów, odnajdywaniem w pracy motywacji do dalszego rozwoju (Gurba, 2011; Trempała, 2011); (2) transgresję twórczą, która odnosi się do doskonalenia przedmiotów i idei, poszukiwania rozmaitych sposobów rozwiązywania problemów, oraz do podejmowania ryzyka; (3) transgresję społeczną, która przejawia się w potrzebie: angażowania się w sprawy społeczne, często niezależnie od własnych potrzeb, przełamywania stereotypów społecznych, bycia dobrym dla innych lub ulepszania siebie w relacji do innych, poszukiwania nowych rozwiązań w sprawach będących przedmiotem konfliktu społecznego, podejmowania walki w obronie wysoko cenionych idei (Gurba, 2011; Niemczyński, 2011); (4) transgresję rodzinną, która przejawia się w dbałości o relacje z najbliższymi członkami rodziny oraz chęci podejmowania współpracy w sytuacjach trudnych, a także w podejmowaniu działań zmierzających do ulepszania relacji rodzinnych; (5) transgresję psychologiczną, która wiąże się z dostrzeganiem własnych potrzeb psychicznych oraz szeroko rozumianym rozwojem osobistym i podejmowaniem prób zmian nawyków lub wad; (6) transgresję materialną, która jest związana z materialną sferą życia i świadomym podejmowaniem ryzyka finansowego lub inwestycji w przypadku realnej szansy zysku; oraz (7) transgresję etyczną rozumianą jako stawianie sobie coraz wyższych wymagań moralnych, częste odnoszenie się do zasad religijnych i podejmowanie prób ich wypełniania z zastosowaniem niekiedy wielu wyrzeczeń; ten rodzaj transgresji szczególnie związany jest z odnajdywaniem w podejmowanych działaniach poczucia sensu życia (Ślaski, 2010). Ponadto w nawiązaniu do koncepcji Kozieleckiego, wyróżniono skalę do pomiaru zachowań ochronnych jako odrębnego rodzaju działań – działania ochronne przejawiają się w dążeniu do adaptacji do środowiska, podejmowaniu działań zaradczych (aby w sytuacjach trudnych wrócić do dobrego samopoczucia), dbałości o poczucie równowagi i stabilizacji (homeostazy), potrzebie działania logicznego i ochronie własnej pozycji.

Kwestionariusz *LiZa* oparty jest ściśle na koncepcji Kozieleckiego, wedle której zachowania transgresyjne i ich ekspresja w ścisły sposób związane są z osobowością jednostki (Kozielecki, 2001; 2004; Ślaski, 2010; 2012). Przy ocenie trafności kwestionariusza wykorzystano takie zmienne jak religijność personalna, samoświadomość, nastrój i samoocena (Ślaski, 2010). W dalszych badaniach wykorzystano *Listę Przymiotnikową ACL (Adjective Check List)*, co pozwoliło na bardziej szczegółowe analizy w obrębie dyspozycji osobowościowych (Ślaski, 2012). Na podstawie tych analiz przedstawiono szereg związków pomiędzy zachowaniami transgresyjnymi a: potrzebami psychicznymi (motywacyjnymi), przeżywaniem uczuć, samoświadomością, samooceną, zachowaniami celowymi i ochronnymi, temperamentem i samoaktualizacją.

1.4. Osobowość w modelu Wielkiej Piątki

Zarówno zachowania transgresyjne, jak i cechy osobowości uwydatniają się w sposobie bycia i funkcjonowania w społeczeństwie. Najbardziej rozpowszechnionym podejściem opisu osobowości człowieka jest model Wielkiej Piątki. Koncepcja ta stanowi podłoże teoretyczne dla drugiej równie ważnej części niniejszego artykułu.

W psychologii ogólnej szeroko rozwinął się nurt cechowy, w myśl którego osobowość traktowana jest jako zespół cech, pozwalający badaczom w dostatecznie wyczerpujący sposób opisywać uwarunkowania osobowościowe „w ramach modelu pięciu wymiarów (cech) [...], zwanego Wielką Piątką” (Strus, Ciecuch, 2014, s. 18). Badania nad konstruktorem Wielkiej Piątki prowadzone były na początku w myśl tradycji leksykalnej. Analizy języka stanowiły podstawy tworzenia się koncepcji osobowościowych pozwalających na wyodrębnianie w języku określeń powiązanych z zachowaniami i cechami. W późniejszym czasie możliwe było zawężanie puli określeń i skracanie niezwykle długich list przymiotnikowych. Badania te prowadzono na gruncie języka angielskiego, a przez ich leksykalny charakter obciążone były kontekstem kulturowym. Adaptowanie wyników badań i narzędzi na grunt innych krajów wymagał analiz leksykalnych danego języka oraz uwzględnienia kontekstu kulturowego (Goldberg, 1992; Strus, Ciecuch, Rowiński, 2014).

Stworzony w wyniku badań leksykalnych model pozwolił na wyróżnienie pięciu czynników osobowości określanych kolejno jako: ekstrawersja, ugodowość, sumienność, neurotyczność (inaczej odwrotność stabilności emocjonalnej), otwartość na doświadczenia (inaczej intelekt). Nasilenie głównych cech osobowości i cech niższego rzędu pozwalają nam na opisanie różnic indywidualnych (międzyludzkich; Strelau, 2015). Charakteryzując ekstrawersję, należy wiązać ją z towarzyskością, poziomem aktywności i asertywnością. Są to pewne składowe, których słabe nasilenie pozwala opisać drugi biegun cechy nazywany introwersją. Opisując osobę o wysokim nasileniu cechy określanej jako ugodowość, należy zwracać uwagę na jej nastawienie do ludzi i sposób podejmowania decyzji. Osoby charakteryzujące się wysoką sumiennością cechują się rzetelnością w realizowaniu celów i zadań. Stabilność emocjonalna rozumiana jest w ujęciu leksykalnym jako odporność emocjonalna, zrównoważenie emocjonalne i poziom pobudliwości. Intelekt w tym ujęciu należy rozumieć jako otwartość intelektualną i wyobraźniową oraz kreatywność (Goldberg, 1992; Gasiul, 2006; Strus, Ciecuch, 2014; Strus, Ciecuch, Rowiński, 2011, Strelau, 2015).

1.5. Zachowania transgresyjne a uwarunkowania osobowościowe w kontekście różnic międzypłciowych

Odnosząc się do różnicowania osób pod względem cech osobowości, warto dostrzec dodatkowy aspekt, który jest biologicznie zdeterminowany, poprzez różnicowanie osób ze względu na płeć. Różnice indywidualne i intraindywidualne są przedmiotem zainteresowania naukowców, jednocześnie w ramach takich analiz interesujące są dostrzegalne istotne różnice w obrębie płci. Model Wielkiej Piątki analizuje cechy osobowości jako konstrukty teoretyczne pozwalające nam na opis zachowania, jednocześnie nie pozwalając w punkcie wyjścia na prowadzenie analiz na bardziej szczegółowym poziomie (Strelau, 2015).

W dotychczasowych badaniach poddano analizie zróżnicowanie osobowości kobiet i mężczyzn w kontekście psychologii rozwojowej; w rezultacie odnotowano, że każdy niezależnie rozwija własną osobowość od wczesnego dzieciństwa, „dostosowując się do stereotypów związanych z płcią” (Mandal, 2005, s. 23). Według Mandal (2005) można mówić o funkcjonującym w społeczeństwie poglądzie o „kobiecej” i „męskiej” osobowości. W zakresie badań nad różnicami płciowymi w zakresie osobowości należy liczyć się głównie z trudnościami na gruncie metodologii i definicji (Goldberg, 1992; Mandal, 2000; Strelau 2015). Jak przywołuje Mandal, „wrażliwość na innych ludzi może być mierzona zarówno jako liczba posiadanych przez jednostkę kolegów i znajomych, jako zachowania społecznej responsywności, wrażliwości czy empatii, jak i to, jak często nie odstępuje się na krok drugiej osoby” (2005, s. 24), jest to swoisty przykład opisu zachowań z zakresu towarzyskości związanej z ekstrawersją.

W ostatnich latach prowadzono badania (Dakowicz, 2015a; 2015b), w których analizowano potrzeby indywidualne małżonków w kontekście stażu i poziomu transgresji – wykorzystano jednak mniej szczegółowe narzędzie do pomiaru transgresji, którym jest *Skala Transgresji* przywoływana wcześniej (Studenski, 2006). W wyniku badań wykazano istotne różnice między potrzebami małżonków zróżnicowanych ze względu na poziom transgresji. U żon dominowały potrzeby osobiste, niezależnie od poziomu transgresji, a jak opisuje autor analiz „im silniejsze są określone potrzeby, tym większe jest prawdopodobieństwo uruchomienia procesów motywacyjnych, zmierzających do ich zaspokojenia” (Dakowicz, 2015b, s. 40). Ponadto odnotowano, że diada małżeńska wykazuje dwa rodzaje zachowań, to znaczy aktywności ochronne i transgresyjne (Dakowicz, 2015a, 2015b). Działania te rządzą się prawami takimi samymi, jak zachowania opisywane przez Kozieleckiego (2007) w odniesieniu do jednostkowego działania psychotransgresjonizmu.

Analizując osobowościowe uwarunkowania zachowań twórczych i transgresyjnych trzeba odwołać się do badań Świdorskiej (2014), w których wykorzystano kwestionariusz *LiZa*, inwentarz osobowości *NEO-PI-R* oraz kwestionariusz *Style zachowania się w Wersji A*. Grupę badaną podzielono według kryteriów ze względu na uzyskane wyniki (Świdorska, 2014, s. 89). Analizy struktur osobowości pozwoliły na następujące wnioski z wyników: osoby transgresyjne i twórcze w stosunku do grupy kontrolnej uzyskały wyniki niższe w poziomie neurotyczności oraz wyższe wyniki w skalach sumienności, ekstrawertyczności i otwartości na doświadczenia. W badaniu, (Świdorska, 2014). Uzyskane wyniki odzwierciedlają rezultaty badań poprzednich (Ślaski, 2012), w których wykazano, iż osoby podejmujące działania celowe są nastawione na realizację stawianych sobie celów, jednocześnie będąc dobrze zorganizowanymi i pewnymi siebie. W badaniach Świdorskiej (2014) wyszczególniono także dodatkowo mocne strony osób transgresyjnością, są to kolejno: estetyka oraz towarzyskość, a także uczucia i zaufanie, przeprowadzone analizy jednak nie uwzględniały różnic między grupą kobiet i mężczyzn. Ślaski (2012) otrzymał wyniki świadczące o wyższym poziomie transgresji etycznej i rodzinnej u kobiet. Okazało się, iż u mężczyzn występuje wyższy poziom w obszarze transgresji materialnej, zawodowej i twórczej. W przytaczanych badaniach nie odnotowano istotnych różnic międzypłciowych w poziomie transgresji psychologicznej, społecznej i zachowań ochronnych. Głównym celem tych badań było sprawdzenie, które zmienne osobowościowe, uwidaczniające się w poszczególnych etapach procesu transgresyjnego mają największy wpływ na powstawanie i trwanie poszczególnych rodzajów zachowań transgresyjnych i ochronnych.

Odnosząc się do badań nad związkiem cech osobowości z typami transgresji, można odnaleźć następujące wyniki. Biorąc pod uwagę związek transgresji twórczej z intelektem zarówno w grupie mężczyzn i kobiet, można odwołać się do pracy Sękowskiego i Bilyakovskiej (2001). Autorzy wskazują, że osoba twórcza szybko wymyśla nowe rozwiązania, modyfikuje informacje, odznaczając się przy tym wysokim poziomem inteligencji. O związkach sumienności z transgresją zawodową u kobiet można wnioskować również w oparciu o badania międzykulturowe prowadzone przez Biegańską (2015) w biznesie. Kobiety odznaczały się wyższym nasileniem tej cechy w porównaniu z mężczyznami. Analizując związek transgresji rodzinnej ze stabilnością emocjonalną mężczyzn, warto zwrócić uwagę na doniesienia z badań Kopeć (2012) dotyczących związku między płcią a prezentowanymi przez rodziców metodami wychowawczymi. Wykazano, że to ojciec jest w rodzinie osobą reprezentującą odpowiedzialność, stabilność oraz równowagę emocjonalną. Ponadto warto przy tym wskazać na różnice

międzypłciowe w obrazie osobowości - u kobiet dominuje ugodowość i otwartość na uczucia, natomiast dla mężczyzn bardziej istotne jest poszukiwanie wrażeń (Mandal, 2005).

2. Problem badań własnych

Głównym problemem badawczym poruszonym w niniejszej pracy jest analiza związku między rodzajami zachowań transgresyjnych a cechami osobowości modelu Wielkiej Piątki. Na podstawie przeglądu literatury postawiono następujące pytania badawcze: (1) jaki jest związek między cechami osobowości a zachowaniami transgresyjnymi i ochronnymi?; oraz (2) jak cechy osobowości wiążą się z zachowaniami transgresyjnymi i ochronnymi w kontekście różnic między płciowych?

W odpowiedzi na pytania badawcze, postawiono następujące grupy hipotez szczegółowych wynikających z przeglądu literatury:

W zakresie ekstrawersji: (H1) istnieje pozytywny związek z transgresją twórczą; (H2) istnieje negatywny związek z zachowaniami ochronnymi; (H3) istnieje pozytywny związek z transgresją psychologiczną.

W zakresie ugodowości: (H4) istnieje pozytywny związek z transgresją rodzinną; (H5) istnieje pozytywny związek z transgresją społeczną; (H6) istnieje pozytywny związek z transgresją etyczną.

W zakresie sumienności: (H7) istnieje pozytywny związek z transgresją twórczą; (H8) istnieje pozytywny związek z transgresją zawodową; (H9) istnieje pozytywny związek z transgresją materialną.

W zakresie stabilności emocjonalnej: (H10) istnieje pozytywny związek z transgresją twórczą; (H11) istnieje pozytywny związek z transgresją materialną; (H12) istnieje pozytywny związek z transgresją zawodową; (H13) istnieje pozytywny związek z transgresją rodzinną; (H14) istnieje pozytywny związek z transgresją psychologiczną.

W zakresie intelektu: (H15) istnieje pozytywny związek z transgresją twórczą; (H16) istnieje pozytywny związek z transgresją zawodową; (H17) istnieje pozytywny związek z transgresją materialną; (H18) istnieje pozytywny związek z transgresją psychologiczną.

Badanie ma charakter korelacyjny, stąd w ocenie hipotez posłużono się parametrycznym testem korelacji r Pearsona oraz, w przypadku zmiennych nie spełniających założenia o normalności rozkładu, nieparametryczny test korelacji ρ Spearmana.

2.1. Grupa badana i procedura

Badanie miało formę ankiety internetowej, zaś do rekrutacji uczestników wykorzystano metodę kuli śnieżnej, tj. bezpośredni link do badania został udostępniony na forach i portalach społecznościowych. W badaniu udział wzięło $N = 66$ osób w przedziale wiekowym 18-68 lat ($M = 27,11$; $SD = 9,01$), przy czym większość stanowiły osoby w wieku 20-35 lat. Szczegółową charakterystykę badanej próby przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. *Charakterystyka badanej próby*

Zmienna	Wartości	N	%
Płeć	Kobieta	44	66,7
	Mężczyzna	22	33,3
Miejsce zamieszkania	Wieś	13	19,7
	Miasto do 20 tys. mieszkańców	7	10,6
	Miasto 20-99 tys. mieszkańców	9	13,6
	Miasto 100-199 tys. mieszkańców	1	1,5
	Miasto 200-499 tys. mieszkańców	2	3,0
	Miasto 500 tys. mieszkańców i więcej	34	51,5
Wykształcenie	Podstawowe	4	6,1
	Średnie	27	40,9
	Wyższe	35	53,0

Ponad połowę badanej próby stanowiły kobiety oraz mieszkańcy dużych miast. W zakresie poziomu wykształcenia większość próby stanowiły osoby z wykształceniem średnim i wyższym.

2.2. Narzędzia

2.2.1. Lista Zachowań (LiZa; Ślaski, 2010) jest narzędziem opartym na koncepcji zachowań transgresyjnych Kozielleckiego (1985) i ujmuje „przekraczanie siebie” przez pryzmat ośmiu różnych aspektów (transgresja twórcza, zachowania ochronne, transgresja zawodowa, transgresja rodzinna, transgresja społeczna, transgresja materialna, transgresja psychologiczna, transgresja etyczna). Kwestionariusz LiZa składa się z 61 pozycji testowych oraz 5-punktowej skali odpowiedzi. W obecnym badaniu narzędzie charakteryzuje się bardzo dobrą rzetelnością (oprócz skali odnoszącej się do zachowań ochronnych, która jest rzetelna

na przeciętnym poziomie) – współczynniki rzetelności poszczególnych skal kwestionariusza LiZa przedstawione są w tabeli 2.

Tabela 2. *Współczynniki rzetelności skal kwestionariusza Lista zachowań (Ślaski, 2010)*

Skala	α -Cronbacha
Transgresja twórcza	0,85
Zachowania ochronne	0,54
Transgresja zawodowa	0,87
Transgresja rodzinna	0,84
Transgresja społeczna	0,78
Transgresja materialna	0,86
Transgresja psychologiczna	0,80
Transgresja etyczna	0,82

2.2.2. Kwestionariusz IPIP-BFM-50 do pomiaru pięciu cech osobowości w ujęciu leksykalnym (*International Personality Item Pool-Big Five Markers-50*; Goldberg, 2006; polska adaptacja: Strus, Ciecuch, Rowiński, 2014) jest narzędziem do pomiaru cech osobowości z modelu Wielkiej Piątki (ekstrawersja, ugodowość, sumienność, stabilność emocjonalna (która jest przeciwieństwem neurotyczności), intelekt (inaczej otwartość na doświadczenia). Kwestionariusz składa się z 50 pozycji testowych i 5-punktowej skali odpowiedzi oraz posiada pięć skal charakteryzujących się w niniejszym badaniu bardzo dobrą rzetelnością ($\alpha_{\text{ekstrawersja}} = 0,92$; $\alpha_{\text{ugodowość}} = 0,79$; $\alpha_{\text{sumienność}} = 0,85$; $\alpha_{\text{stabilność emocjonalna}} = 0,87$; $\alpha_{\text{intelekt}} = 0,78$).

3. Wyniki

3.1. Związek cech osobowości i rodzajów zachowań transgresyjnych

Celem sprawdzenia założenia normalności dokonano oceny kurtozy i skośności rozkładu, których współczynniki przedłożone są w tabeli 3. Większość współczynników osiągnęło wartość mniejszą niż 1,0, lecz ze względu na małą liczebność grupy badanej ($N < 130$) zastosowano także nieparametryczny test Kołmogorowa-Smirnowa (K-S) dla jednej próby służący do oceny czy rozkład analizowanych zmiennych jest zbliżony do normalnego – współczynniki testu K-S także przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Statystyki opisowe analizowanych zmiennych oraz wyniki testu Kołmogorowa-Smirnowa

Zmienna	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>S</i>	<i>K</i>	<i>K-S</i>	<i>p</i>
Transgresja twórcza	3,59	0,71	0,06	-0,14	0,08	0,200
Zachowania ochronne	3,02	0,58	0,03	-0,91	0,12	0,013*
Transgresja zawodowa	3,29	0,84	-0,19	-0,29	0,10	0,097
Transgresja rodzinna	2,98	0,94	-0,01	-0,87	0,07	0,200
Transgresja społeczna	3,50	0,70	-0,50	0,12	0,12	0,024*
Transgresja materialna	3,05	0,82	0,36	0,06	0,10	0,172
Transgresja psychologiczna	3,53	0,64	-0,28	0,03	0,10	0,090
Transgresja etyczna	3,35	0,78	-0,22	-0,79	0,09	0,200
Ekstrawersja	3,05	0,91	0,02	-0,88	0,08	0,200
Ugodowość	3,98	0,56	-1,10	1,63	0,16	0,001*
Sumienność	3,40	0,72	-0,26	-0,20	0,13	0,012*
Stabilność emocjonalna	2,85	0,83	0,12	-0,18	0,07	0,200
Intelekt	3,83	0,59	0,01	-0,18	0,07	0,200

* $p < 0,05$.

Wynik testu K-S był istotny w przypadku czterech zmiennych (zachowania ochronne, transgresja społeczna, ugodowość i sumienność), co oznacza, że rozkład w przypadku tych zmiennych nie jest zbliżony do normalnego. W związku z tym w przypadku zmiennych niespełniających założenia o normalności rozkładu zastosowano nieparametryczny test korelacji Spearmana, zaś w przypadku pozostałych zmiennych zastosowano parametryczny test korelacji Pearsona. Wyniki obydwu testów przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. *Relacje rodzajów transgresji z cechami osobowości*

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność emocjonalna	Intelekt
Transgresja twórcza	0,25*	0,24	0,36**	0,47**	0,49**
Zachowania ochronne	-0,30**	-0,23	0,01	-0,08	-0,20
Transgresja zawodowa	0,24	0,21	0,41**	0,48**	0,40**
Transgresja rodzinna	0,06	0,16	0,30*	0,31*	0,17
Transgresja społeczna	0,15	0,44**	0,17	0,41**	0,14
Transgresja materialna	0,20	-0,02	0,21	0,31*	0,37**
Transgresja psychologiczna	0,31*	0,38**	0,20	0,39**	0,52**
Transgresja etyczna	0,03	0,38**	0,20	0,24	0,15

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Na podstawie macierzy korelacji odnotowano szereg relacji cech osobowości z rodzajami zachowań transgresyjnych: (1) w zakresie ekstrawersji odnotowano słaby pozytywny związek z transgresją twórczą, przeciętny pozytywny związek z transgresją psychologiczną oraz przeciętny negatywny związek z zachowaniami ochronnymi; (2) w zakresie ugodowości odnotowano przeciętny pozytywny związek z transgresją społeczną, transgresją psychologiczną oraz transgresją etyczną; (3) w zakresie sumienności odnotowano przeciętny pozytywny związek z transgresją twórczą, transgresją zawodową oraz transgresją rodzinną; (4) w zakresie stabilności emocjonalnej odnotowano przeciętny pozytywny związek z transgresją twórczą, transgresją zawodową, transgresją rodzinną, transgresją materialną i transgresją psychologiczną; oraz (5) w zakresie intelektu odnotowano przeciętny pozytywny związek z transgresją twórczą, transgresją zawodową, transgresją materialną oraz transgresją psychologiczną.

3.2. Związek cech osobowości i rodzajów zachowań transgresyjnych u kobiet i mężczyzn

Celem sprawdzenia założenia normalności dokonano oceny kurtozy i skośności rozkładu, których współczynniki przedłożone są w tabeli 5 z uwzględnieniem podziału na grupy ze względu na płeć. Większość współczynników osiągnęło wartość mniejszą niż 1, lecz ze względu na małą liczebność grupy badanej ($N < 130$) zastosowano także nieparametryczny test do oceny normalności rozkładu – współczynniki testu K-S także przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Statystyki opisowe analizowanych zmiennych oraz wyniki testu Kolmogorowa-Smirnowa dla grup podzielonych ze względu na płeć

Zmienna	Kobiety (N = 44)						Mężczyźni (N = 22)					
	M	SD	S	K	K-S	p	M	SD	S	K	K-S	p
Transgresja twórcza	3,46	0,72	0,01	-0,24	0,08	0,200	3,84	0,64	0,57	-0,58	0,13	0,200
Zachowania ochronne	3,00	0,59	-0,01	-0,98	0,13	0,070	3,05	0,57	0,15	-0,67	0,13	0,200
Transgresja zawodowa	3,11	0,82	-0,42	-0,68	0,13	0,047*	3,62	0,81	0,25	-0,68	0,12	0,200
Transgresja rodzinna	2,93	0,99	0,22	-1,03	0,10	0,200	3,08	0,82	-0,68	0,20	0,13	0,200
Transgresja społeczna	3,47	0,67	-0,68	1,09	0,13	0,062	3,56	0,77	-0,33	-1,11	0,15	0,200
Transgresja materialna	2,89	0,75	0,01	-0,39	0,09	0,200	3,38	0,87	0,66	-0,45	0,22	0,009**
Transgresja psychologiczna	3,49	0,63	-0,42	0,09	0,12	0,109	3,62	0,68	-0,12	0,06	0,09	0,200
Transgresja etyczna	3,25	0,81	-0,16	-1,00	0,11	0,186	3,55	0,69	-0,16	-0,39	0,14	0,200
Ekstrawersja	3,11	0,90	-0,17	-0,85	0,10	0,200	2,94	0,94	0,39	-0,57	0,19	0,038*
Ugodowość	4,01	0,57	-1,40	3,09	0,16	0,009*	3,92	0,56	-0,56	-0,64	0,12	0,200
Sumienność	3,46	0,68	-0,37	0,06	0,13	0,080	3,27	0,80	0,01	-0,31	0,12	0,200
Stabilność emocjonalna	2,68	0,78	0,36	-0,79	0,11	0,200	3,18	0,84	-0,43	0,40	0,12	0,200
Intelekt	3,76	0,54	-0,02	0,78	0,09	0,200	3,96	0,68	-0,20	-1,04	0,11	0,200

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Wynik testu K-S był istotny w przypadku czterech zmiennych (w grupie kobiet: transgresja zawodowa oraz ugodowość; w grupie mężczyzn: transgresja materialna oraz ekstrawersja), co oznacza, że rozkład w przypadku tych zmiennych nie jest zbliżony do normalnego. Ponownie zastosowano więc nieparametryczny test korelacji Spearmana w przypadku zmiennych niespełniających założenia normalności oraz test korelacji Pearsona w przypadku pozostałych zmiennych. Macierz korelacji cech osobowości z zachowaniami transgresyjnymi w grupie mężczyzn i kobiet jest przedstawiona w tabeli 6.

Tabela 6. *Relacje rodzajów transgresji z cechami osobowości u kobiet i mężczyzn*

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność emocjonalna	Intelekt
Transgresja twórcza	0,34*(0,17)	0,34*(0,05)	0,55**(0,14)	0,50**(0,29)	0,44**(0,54**)
Zachowania ochronne	-0,36*(-0,23)	-0,13(-0,16)	0,05(-0,08)	-0,06(-0,02)	0,01(-0,41)
Transgresja zawodowa	0,26(0,32)	0,20(0,16)	0,55**(0,21)	0,51**(0,30)	0,45**(0,26)
Transgresja rodzinna	0,04(0,11)	0,07(0,30)	0,33*(0,26)	0,24(0,47*)	0,15(0,21)
Transgresja społeczna	0,25(-0,01)	0,70**(0,24)	0,21(0,17)	0,43**(0,38)	0,32*(0,05)
Transgresja materialna	0,28(0,17)	0,07(0,05)	0,40**(0,02)	0,30*(0,15)	0,36*(0,32)
Transgresja psychologiczna	0,45**(0,10)	0,50**(0,34)	0,32*(0,03)	0,46**(0,23)	0,43**(0,63**)
Transgresja etyczna	0,06(0,02)	0,39**(0,36)	0,21(0,16)	0,21(0,18)	0,28(-0,16)

Nota. Współczynniki dla grupy mężczyzn znajdują się w nawiasach.
* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

W grupie kobiet odnotowano: (1) w zakresie ekstrawersji przeciętny pozytywny związek z transgresją twórczą i transgresją psychologiczną oraz przeciętny negatywny związek z zachowaniami ochronnymi; (2) w zakresie ugodowości przeciętny pozytywny związek z transgresją twórczą, transgresją psychologiczną i transgresją etyczną oraz silny pozytywny związek z transgresją społeczną; (3) w zakresie sumienności przeciętny pozytywny związek z transgresją twórczą, transgresją zawodową, transgresją rodzinną, transgresją materialną oraz

transgresją psychologiczną; (4) w zakresie stabilności emocjonalnej przeciętny pozytywny związek z transgresją twórczą, transgresją zawodową, transgresją społeczną, transgresją materialną oraz transgresją psychologiczną; (5) w zakresie intelektu przeciętny pozytywny związek z transgresją twórczą, transgresją zawodową, transgresją społeczną, transgresją materialną oraz transgresją psychologiczną. W grupie mężczyzn odnotowano: (1) przeciętny pozytywny związek między stabilnością emocjonalną a transgresją rodzinną; (2) przeciętny pozytywny związek intelektu z transgresją twórczą; oraz (3) silny pozytywny związek intelektu z transgresją psychologiczną. Uzyskane wyniki w podziale na płeć różnią się od siebie, należy jednak traktować je z pewną dozą ostrożności ze względu na małą liczebność obydwu grup.

Podsumowując, w wyniku przeprowadzonych analiz, potwierdzono szereg hipotez dotyczących związku zachowań transgresyjnych z poszczególnymi cechami osobowości: (1) w zakresie ekstrawersji potwierdziły się hipotezy H1, H2 i H3; (2) w zakresie ugodowości potwierdziły się hipotezy H5 i H6; (3) w zakresie sumienności potwierdziły się hipotezy H7 i H8, hipoteza H9 o związku z transgresją materialną potwierdziła się w grupie kobiet; (4) w zakresie stabilności emocjonalnej potwierdziły się hipotezy H10-H14; (5) w zakresie intelektu potwierdziły się hipotezy H15-H18.

3.3. Dyskusja

Podsumowując - uzyskane wyniki uzupełniają dotychczasową wiedzę na temat związków poszczególnych cech osobowości z wyróżnionymi przez Ślaskiego (2010; 2012) sferami przekraczania własnych możliwości. Wyniki te mogą stanowić punkt wyjścia dla prowadzenia badań na większych próbach, by móc bardziej szczegółowo opisywać dyspozycje osobowościowe związane z motywacją hubrystyczną i podejmowaniem zachowań celowych w określonych sferach życia człowieka.

Twórczość i transgresję w poprzednich badaniach wiązano z potrzebą doskonalenia, tworzenia, podejmowania ryzyka, a także z kreatywnością (Świdarska, 2014). W przywoływanych badaniach odnotowano związki transgresji twórczej z sumiennością, ekstrawertycznością i otwartością na doświadczenia (tj. intelektem), co spójne jest z wynikami prezentowanymi w niniejszym artykule. Z twórczością silnie związana jest skłonność do samodoskonalenia, rozwoju, dostrzeganiem potrzeb własnych na płaszczyźnie psychicznej, co związane jest także z transgresją

psychologiczną. Na podstawie uzyskanych wyników stwierdzono związek transgresji psychologicznej z ekstrawersją. Z kolei zachowania ochronne, będące w opozycji do działań celowych, okazały się być związane z drugim biegunem ekstrawersji – introwersją. Introwersja przejawia się w niskim poziomie aktywności i towarzyskości cechując się przy tym mniejszą ilością kontaktów społecznych. Interesujący wydaje się być fakt, że w grupie kobiet wykazano istotny statystycznie negatywny związek z ekstrawersją, w przeciwieństwie do wyników mężczyzn.

Angażowanie się w sprawy społeczne i poszukiwanie nowych rozwiązań w sprawach będących przedmiotem konfliktu społecznego są przykładami aktywności podejmowanych w obszarze transgresji społecznej. Przywołane zachowania są pewnego rodzaju formami dostosowania się do norm społecznych. Otrzymane wyniki stanowią potwierdzenie dla związku między transgresją społeczną a ugodowością. Postawa osoby ugodowej jest nie tylko skierowana jest ku społeczeństwu, lecz także związana z transgresją etyczną (odnajdywaniem sensu i celowości podejmowanych działań) kierowaną „ku sobie”, co udało się wykazać w niniejszym badaniu. Nie udało się z kolei potwierdzić związku ugodowości z transgresją rodzinną. Jest to sprzeczne z wynikami badań poprzednich, w których analizowano związek tej cechy z motywacjami rodzicielskimi, oraz pozytywnym nastawieniem, pragnieniami i predyspozycjami do rodzicielstw, m.in. tj. „zależność od nagrody, pielęgnowanie i afiliacja” (Kwiatkowska, Kwiatkowska, 2017, s. 156). Wyniki te w grupie kobiet są interesujące, ze względu na brak istotnego związku między ugodowości i transgresją rodzinną. Ślaski (2012) wskazywał na wyższe wyniki w tym zakresie w grupie kobiet.

Rzetelność w działaniu, wykonywaniu powierzanych i podejmowanych zadań cechują osobę sumienną (Strus, Ciecuch i in., 2014). Osoba odznaczająca się tymi cechami często doceniana jest w pracy zawodowej. Satysfakcja z przekraczania granic własnych możliwości przez osobę sumienną może dotyczyć obszaru transgresji zawodowej, związek tych zmiennych potwierdzono w badaniu. Ten rodzaj transgresji związany z chęcią odniesienia sukcesu i odnajdywaniem w tym motywacji do rozwoju. Osoby cechujące się sumiennością i czerpiące satysfakcje z samorealizacji zawodowej jednocześnie w sposób wprost proporcjonalny powinny odnosić zyski materialne. W badaniu potwierdzono korelacje transgresji materialnej z sumiennością, co może świadczyć o skrupulatnej postawie osób podejmujących m.in. świadome ryzyko finansowe lub poświęcających się w obliczu realnego zysku.

Potrzeba stabilności, równowagi i bezpieczeństwa, zaspokojenia potrzeb podstawowych jest ściśle związana ze zdrowiem i poczuciem homeostazy w życiu

(Schmidt, 2017). Przejawem zachowań transgresyjnych w celu zapewnienia sobie stabilnego życia jest podejmowanie działań w obszarze transgresji materialnej, czynienie inwestycji, świadome lokowanie własnych zasobów w celu ich pomnożenia. W badaniach wykazano związek między stabilnością emocjonalną a transgresją materialną i zawodową, a także rodzinną społeczną i psychiczną. Korelacje te nie są zaskakujące, ponieważ dążenia jednostki związane są ściśle z celem zaspokajania potrzeb, poprzez podejmowanie ryzyka i inwestowanie, interakcje społeczne, a także działania w zgodzie z samą sobą. Osoby stabilne emocjonalnie odznaczają się zachowaniami typowymi dla transgresji psychologicznej, głównie ze względu na umiejętność kontrolowania emocji potrafią komunikować się dostosowując swoją postawę emocjonalną do sytuacji, w których się znajdują (Tański, 2015).

Otwartość intelektualna i wyobraźniowa w badaniach leksykalnych nad osobowością związana jest z cechą określaną jako intelekt (Gasiul, 2006; Strus, Ciecuch i in. 2014). W niniejszych badaniach wykazano związek między intelektem a przekraczaniem własnych możliwości w sferze zawodowej, materialnej i psychologicznej. Ponadto na poziomie analiz korelacji zmiennych z uwzględnieniem podziału na płeć zaobserwowano ciekawe różnice. Kobiety uzyskały wyniki istotne statystycznie w zakresie transgresji zawodowej, społecznej i materialnej, w przeciwieństwie do grupy mężczyzn (korelacje nieistotne statystycznie). Wyniki te nie są zaskakujące, jeżeli odniesiemy je badań z zakresu różnic między kobietami i mężczyznami, wedle których kobiety charakteryzują się wyższymi wynikami w zakresie kompetencji społecznych (Strelau, 2015).

Niniejsza praca i otrzymane wyniki wpisują się w nurt badań nad zachowaniami transgresyjnymi i ochronnymi, szczególnie poprzez potwierdzenie korelatów między tymi zachowaniami a czynnikami modelu Wielkiej Piątki. Zarówno cechy osobowości, jak i motywy leżące u podłoża działań transgresyjnych są w miarę stale ukształtowane i uwarunkowane w trakcie rozwoju człowieka (Beauvare, 2009; McCrea, John, 1992). Pomiar mierzonych modeli teoretycznych nie był wcześniej jednocześnie opisywany w literaturze, więc przedstawione wyniki są obiecującym punktem wyjścia do dalszych badań nad analizą związków działań celowych i cech osobowości, zwłaszcza na większych próbach. Ponadto niezwykle interesujące może być poszukiwanie różnic międzypłciowych na próbach równolicznych lub uzupełnienie pomiaru ilościowego wywiadami pogłębionymi w ramach badań jakościowych.

Prezentowane wyniki należy traktować z pewną dozą ostrożności ze względu na małą liczebność ($N < 130$) badanej próby.

Bibliografia:

- Beauviale, A. (2009). Osobowość. (w:) J. Siuta (red.), *Słownik psychologiczny* (s. 173). Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- Biegańska, K. (2015). Kobiety i mężczyźni w biznesie: podobieństwa i różnice w zakresie dyspozycji osobowych oraz wyników ekonomicznych i funkcjonowania psychologicznego, (w:) *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*. H. Skłodowski (red). *Wyzwania psychologii biznesu w wymiarze międzykulturowym* (s. 37-50). T. 16, z. 3, cz. 3. Łódź-Warszawa: Wydawnictwo Społecznej Akademii Naukowej.
- Costa, P.T., Jr., McCrae, R.R. (1992). Trait psychology comes of age, (w:) T.B. Sonderegger (red.), *Nebraska symposium on motivation: Psychology and aging* (s. 169–204). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Dakowicz, A. (2015a). Marital success from the perspective of Kozyielecki's Transgression Model. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 40(53), 321-333. doi:10.1515/slgr-2015-0016
- Dakowicz, A. (2015b). Potrzeby indywidualne małżonków o wysokim i niskim poziomie transgresji. *Studia Psychologica*, 15(1), 33-44.
- Dakowicz, A. (2015c). Specificity of psychon structure forming the personality of transgressive and protective spouses. *Polish Psychological Bulletin*, 46(4), 535-542.
- Gasiul, H. (2006). *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje*. Warszawa: Difin.
- Goldberg, L. (1992). The Development of Markers for the Big-Five Factor Structure. *Psychological Assessment*, 4(1), 26-42.
- Gurba, E. (2011). Wczesna dorosłość, (w:) J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (287-312). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kaiser, J. (2009). Atawizm, (w:) J. Siuta (red.), *Słownik psychologiczny* (s. 34). Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- Kopeć, E. (2013). Znaczenie obecności ojców dla prawidłowego rozwoju dziecka w wieku wczesnoszkolnym. *Pedagogia Ojcostwa*, 6(1), 74-88.
- Kozyielecki, J. (1985). Zarys koncepcji transgresyjnej człowieka. *Studia Socjologiczne*, 3–4, 109–128.
- Kozyielecki, J. (1987). *Koncepcja transgresyjna człowieka*. Warszawa: PWN.

- Kozielecki, J. (1988). *O człowieku wielowymiarowym. Eseje psychologiczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kozielecki, J. (2001). *Psychotransgresjonizm*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kozielecki, J. (2004). *Spółczesność transgresyjna. Szansa i ryzyko*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kozielecki, J. (2007). *Psychotransgresjonizm: Nowy kierunek psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Kwiatkowska, K., Kwiatkowska, M. (2016). Cechy osobowości jako zmienne warunkujące motywy zostania rodzicami. *Fides et Ratio. Uwarunkowania małżeńskiego i rodzinnego szczęścia*, 4(28), 151–172.
- Mandal, E. (2000). *Podmiotowe i interpersonalne konsekwencje stereotypów związanych z płcią*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Mandal, E. (2005). Osobowość kobiet i mężczyzn w rozwoju: różnice generacyjne i kulturowe. *Psychologia rozwojowa*, 10(2), 23-33.
- Niemczyński, A. (2011). Praktyczne implikacje wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym, (w:) J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (364-328). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Schmidt, W. (2017). *Rush Hour of Life. Managing the lash, between family and career*. Berlin: Frieling & Huffman GmbH & Co. KG.
- Sękowski, A.E., Bilyakovska O. (2001). Zdolności człowieka jako wymiar psychologiczny. *Języki obce w szkole*, 1, 18-24.
- Strelau, J. (red.), (2015). *Różnice indywidualne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Strus, W., Ciecuch, J. (2014). Poza Wielką Piątkę – przegląd nowych modeli struktury osobowości. *Polskie Forum Psychologiczne*, 19(1), 17-49.
- Strus, W., Ciecuch, J., Rowiński, T. (2011). Kołowy model struktury cech osobowości w ujęciu Lewisa Goldberga. *Studia Psychologica*, 11(2), 65-93.
- Strus, W., Ciecuch, J., Rowiński, T. (2014). Polska adaptacja kwestionariusza IPIP-BFM-50 do pomiaru pięciu cech osobowości w ujęciu leksykalnym. *Roczniki Psychologiczne*, 17, 327–346.
- Strzałecki, A. (1969). *Wybrane zagadnienia psychologii twórczości*. Warszawa: PWN.
- Strzałecki, A. (2003). *Psychologia twórczości. Między tradycją a ponowoczesnością*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Studenski, R. (2005). Skłonność do ryzyka jako wskaźnik jakości biologicznej. *Chowanna*, R. XLVIII(LXI), t. 1 (24) cz. II, 131-143.

- Studenski, R. (2006). Skłonność do ryzyka a zachowania transgresyjne, (w:) M. Goszczyńska, R. Studenski (red.), *Psychologia zachowań ryzykownych. Koncepcje, badania, praktyka* (128–142). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Zak”.
- Szczerska, T. (2014). Transgresja wirtualna – rozważania. *Edukacja Humanistyczna*, 2(31), 45-52.
- Szewczyk, W. (2014). Transgresja – czy człowiek potrafi siebie przekraczać?. *Teologia i Moralność*, 2(16), 155-164. doi:10.14746/TIM.2014.16.2.11
- Ślaski, S. (2010). Zachowania transgresyjne – próba psychologicznego pomiaru. *Przegląd psychologiczny*, 53, 401–416.
- Ślaski, S. (2012). *Motywacyjno-osobowościowe wyznaczniki zachowań transgresyjnych i ochronnych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Ślaski, S. (2013). Transgresja a psychoterapia mężczyzn uzależnionych od alkoholu. *Psychoterapia*, 2(165), 83-98.
- Świdarska, J. (2014). Osobowościowe uwarunkowania osób twórczych i transgresyjnych, (w:) E. Topolewska, E. Skimina, S. Skrzek (red.), *Młoda Psychologia* (t. 2, s. 81-95). Warszawa: Liberi Libri.
- Tański, M. (2005a). Kontrowersje wokół koncepcji transgresyjnej Józefa Kozielskiego. *Studia Humanistyczne*, 3, 137-143.
- Tański, M. (2005b). Transgresje psychopatologiczne. Refleksja aksjologiczna. *Estetyka i Krytyka*, 7/8(2/2004-1/2005), 188-198.
- Tański, M. (2015). Joseph Kozielski's Concept of Transgressive Man and the Problems of Sustainable Development. *Problems of Sustainable Development*, 10(1), 61-66.
- Tański, M. (2016). Joseph Kozielski's Project of Temporal Transgression and the Philosophy of Sustainable Development. *Problems of Sustainable Development*, 12(1), 111-116.
- Trempała, J. (red). (2011). *Natura rozwoju psychicznego*, (w:) *Psychologia rozwoju człowieka* (28-49). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wróblewska, M. (2015). Podmiotowe kompetencje twórcze i transgresja w perspektywie inwestycyjnej i zarządzania. *Ekonomia i Środowisko*, 1(52), 160-168.